

Pavla Jesih,
foto: Slovenski planinski muzej

ANDREJ E. SKUBIC

57

Pavla Jesih in njen prepad

Andrej E. Skubic

TEATER

V SLOVENSKEM MLADINSKEM GLEDALIŠČU IGRA OD DECEMBRA 2013 PREDSTAVA PAVLA NAD PREPADOM, KI TEMELJI NA ŽIVLJENJU PAVLE JESIH, ZNANE PREDVOJNE ALPINISTKE IN KINEMATOGRAFSKE PODJETNICE. KER JE BILA NJENA ZGODBA TOLIKO LET PO KRIVICI ZAMOLČANA IN KER JE PREDSTAVA V PLANINSKIH KROGIH PONOVO OBUDILA ZANIMANJE ZANJO, JE PRAV, DA SE TUDI V REVUI EKRAN SPOMNIMO NJENIH ZASLUG ZA RAZVOJ SLOVENSKE KINEMATOGRAFIJE.

Pavla Jesih (1901–1976) je postala najprej znana kot vrhunska alpinistka, ob boku Mire Marko Debelak (1904–1948) ena prvih žensk na svetu, ki so se moškim enakopravno, kot prve v navezi lotevale najzahtevnejših prvenstvenih plezalskih smeri. Med letoma 1926 in 1934 je v Julijcih začrtala vrsto smeri, ki so še z današnjo, mnogo naprednejšo opremo hud preizkus za marsikatero plezalca. Po usodnem padcu v steni Mojstrovke leta 1934 z več zlomi, med drugim kolena, je za vrsto let opustila najzahtevnejše plezalske podvige in se preusmerila k drugačnim vrhovom.

Kot hči premožne trgovsko-mesarsko-gostinske družine, v katere cvetočem podjetju je delala dotlej, se je namenila lotiti za družino novega posla – kinematografije. Z začetnim vložkom očeta in matere je v času pred in med drugo svetovno vojno v nekaj letih postala lastnica največje verige kinematografov v Sloveniji: začela je s kinom Metropol v Celju (1936; ta danes še edini – po pestrih vmesnih intermezih – nadaljuje njeno tradicijo neodvisnega art kina), sledili so kino Union (konec 1937, v današnjem Celjskem domu; ne gre ga zamenjevati z ljubljanskim Unionom, katerega najemnik je bil drugi lik iz drame, Milan Kham), ptujski kino Royal (1939, tedaj v stavbi Nemškega društvenega doma; danes mestni kino Ptuj) in končno ljubljanski »elitni kino« Matica (1940, v stavbi današnje Filharmonije), pa še sezonski kino v Dobrni. Družinski vložek v kinematografsko podjetje je obilno pomnožila ne le z zvezami, temveč tudi z za tiste čase izjemnim občutkom (kaj ni Boštjan Hladnik prav v njenem kinu preživel gimnazijskih let in dobil od nje v dar odslužen Matičin kinoprojektor?) in poznavanjem svetovne kinematografije.

In vendar se je zgodilo, da se članek o njej v knjigi *Pozabljena polovica* konča z navedkom: »Pokončno ceno je ohranjala zgolj za ceno

zaprtosti vase. Razmere so jo silile v skromno življenje, razmeroma veliko je potrošila le še za krmo golobov na ljubljanskem Starem trgu in za cigarete.« Kako se je to zgodilo – in tudi to, da podatkov o njeni karieri v zgodovini slovenske kinematografije praktično ni najti? Ko sem se med raziskavo za dramo obrnil na Zdenka Vrdlovca, je poznal komajda kaj več kot njeno ime. Kam je vse poniknilo? Seveda, po vojni so bili zasebni lastniki kinematografov razlašeni – a vseeno? V knjigi enega glavnih akterjev takratnega dogajanja, Franceta Brenka, *Slovenski film, dokumenti in razmišljanja* (1980), je omenjena s skopimi stavki – tudi o razlastitvi, vendar naj bi bil odnos Državnega filmskega podjetja, katerega direktor je bil Brenk, »vseemu navkljub korekten«. A intrigantno zveni, da so oblastniki »v boju za podržavljenje kinematografov[...] odnesli prenekatero rano in je bilo njihove posledice čutiti vsaj še leta 1971 na gledališko-filmski akademiji«. Le za kaj je šlo?

Vrsta naključij in povezav me je kot avtorja pripeljala do informacije, ključne za razvoj drame: Zgodovinski arhiv Ljubljana, Fond Okrožno sodišče v Ljubljani, Ko 689/46. Kazenski spis Milana Khama in Pavle Jesih. Po vrsti skromnih najdb po drugih arhivih se je v tem dosjeju razodela drama plezalke, ki pleza proti prepadu. Po strmenju v to materijo – prijave, ovadbe, zagovore, sodbe, pritožbe, tožbe – je bilo treba le še nekaj strukturnega premisleka in tragedija je bila na dlani.

PAVLA JESIH JE BILA AMBICIOZNA, IZOBRAŽENA, PODJETNA ŽENSKA, KI SE NI OZIRALA NA DRUŽBENE PREGRADE; STRUPENEGA JEZIKA, A IZJEMNO EMPATIČNA; PRIJATELJICA ŠKOFOV IN KOMUNISTOV; ŽENSKA, KI SE JE ZAVEDALA SVOJE MOČI IN JO JE BILA PRIPRAVLJENA UPORABITI ZA TISTO, KAR SE JI JE ZDELO PRAV. Nekoč je bil ta »prav« omogočanje preživetja radikalcem, ki so jih vlačili po kaznilnicah predvojne Jugoslavije; v določenem trenutku je bil ta »prav« preživetje slovenskega naroda in kulture in s tem narodnoosvobodilni boj. Med vojno je izdatno podpirala OF, ilegalce in begunce – skoraj do bankrota svojega podjetja. Potem pa se je znašla v svetu revolucionarjev. Ko sem v Trubarjevem antikvariatu med iskanjem podatkov o Pavli povsem slučajno našel Brenkovo knjigo, sploh nisem imel pojma, da mi je prišel v roke izdelek Pavline Nemezis.

France Brenk je bil leta 1945, ob srečanju s Pavlo, star 33 let (Pavla 44). Bil je intelektuallec, član OF, med vojno interniran, po kapitulaciji Italije partizan, član Agitpropa in organizator njegove fotosekcije. Po vojni se je z vsem idealizmom in entuziazmom lotil projekta ustanovitve DFP, ki je zanj pomenil ustanovitev slovenske nacionalne kinematografije. Naloga je bila ambiciozna, saj slovenske filmske produkcije pred drugo vojno skoraj ni bilo. Filmi kot *V kraljestvu zlatoroga* (1931, Janko Ravnik) in *Triglavske strmine* (1932, Ferdo Delak) pač niso presegli vrednosti kuriozitete. Brenk pri tem namenu ni imel težav z drobnimi lastniki kinematografov, raztresenimi po vsej Sloveniji, ki so bili pripravljeni podjetja odstopiti za majhno odškodnino in službo v državnem podjetju. Težave je imel z dvema največjima igralcema na tem področju, Milanom Khamom in Pavlo Jesih. Oba sta imela s svojimi podjetji lastno vizijo.

Čeprav je Brenk Pavlo v okviru DFP sprva angažiral (10. maja 1945 jo je poslal v Trst, da organizira slovenski kino), jo je že dva tedne kasneje s funkcije odslovil. Pavla – ki je opazila, da se njene kinematografe pri distribuciji sistematično sabotira – je sprva sumila, da gre za intrige predvojnih konkurentov, a bilo je huje. Že z zavestjo, da se nekaj pripravlja, se je komaj mesec in pol po koncu vojne, 26. 6., z velikim zaupnikom Jožo Čopom vendarle odpravila na svojo življenjsko plezarijo v severno steno Triglava, ki tvori tudi hrbenico predstave v SMG. Ko sta se odpravljala proti steni, sta pričakovala le rekreacijsko plezanje po letih prisilnega životarjenja v Ljubljani, a za Pavlo je prav ta vzpon tisti, s katerim se je vpisala med slovenske alpinistične mite. Več kot deset let zaradi zdrobljenega kolena ni plezala prvenstvenih smeri, in čeprav je zaradi slabe kondicije po dveh nočeh v steni v obupnem vremenu sprva omagala, je nazadnje, kot pravi legenda, »izplezala sama«. Zdi se, kot da ji je ravno občutek ponovne ogroženosti dal tisto ključovalno moč, da izzove življenje samo.

Vsi državni ukrepi proti Pavli Jesih so bili, kot kaže sodni spis, sproženi s strani Franceta Brenka, ki ni našel drugega načina, kako se znebiti obeh ključovalnih lastnikov vodilnih kinov. Teden dni pred odhodom Pavle in Čopa nad Steber je bil pred sodiščem narodne časti zaslišan Kham, ki razen različnih opravljanj

Pavla nad prepadom, foto: Peter Uhan

o njenih poslovnih metodah ni želel o Pavli povedati nič res kompromitirajočega. Brenk je 14. 7., dva tedna po Pavlinem zmagovitem izplezanju, proti njej in Khamu vložil prijavo s citiranjem istega zapisnika (zanimivi časi, ko so direktorji državnih umetniških podjetij imeli poljuben dostop do sodnih zaznamkov), vendar močno razširjeno z lastnimi, pikantnejšimi dodatki. Obtožbe so se nanašale na domnevno sodelovanje z okupatorjem med vojno, celo simpatiziranje z nacizmom že pred vojno. Pavla je bila 31. 7. zaslišana, na Khamove opazke se je odzivala z enako mero, Brenkove dodatke pa argumentirano zavrnila in se sklicevala na lastna tveganja za pomoč OF; 23. 8. je sodišče narodne časti postopek proti njej ustavilo.

A v tem času je spor med Pavlo in Brenkom prešel na novo raven: začela se je odkrito upirati njegovi avtoriteti, še sploh po tem, ko so ji okrožna sodišča dosodila vračilo od Nemcev zaplenjenih kinov na Štajerskem. Spor je dosegel vrhunec zaradi državnega neplačevanja cenzorskih projekcij v kinu Matica in njene odločitve, da neplačevanje

kompenzira s pridržanjem prihodkov od dveh komercialnih filmov. Brenk je kot direktor DFP za kazen ustavil dobavo filmov Matici, konec novembra pa je proti njej vložil drugo prijavo, tokrat na okrožno sodišče, z bolj ali manj enakimi obtožbami kot prvič.

Tokrat je bilo ukrepanje usodnejše: že 7. 12. je sodišče odobrilo predlog, da Matica zaradi preiskave preide podčasno državno upravo. Ko je bila 19. 1. 1946 začasna uprava neposredno dodeljena Brenkovemu podjetju, se je Pavla znašla na cesti, s prepovedjo vstopa v poslovne prostore. To je zadoščalo; naslednjega pol leta se ni premaknilo nič: Pavlo so imeli »v paci«.

V tega pol leta se začne padec Pavle Jesih. Ni se uklonila. Plezalski kolega, doktor prava, v novi vladi gospodarski minister (tudi upravnik Železarne Jesenice, kjer Čopu ponudi službeno napredovanje, a ga ta zavrne) in po vojni dolgoletni predsednik Planinske zveze Slovenije, se ne zmeni za njene obupne prošnje za pomoč; ne sprejme je niti v pisarno. Zanj se zavzame drugi soplezalec,

načelnik pravnega oddelka Komisije za upravljanje narodnega premoženja, ki uspe dobiti zanjo ugodno mnenje neposredno iz vlade LRS, a tudi to ne pomaga dosti. Pavla životari, po malem odprodaja inventar drugih nepremičnin, ki jih ima še na voljo, in se tožari za vsako posebej. Za čuda pa njen primer nikakor ne pride do sojenja.

Po osebnem pričevanju nečaka Josipa Jesiha naj bi bil v tistem času Ivan Maček-Matija (kar ni tako nerazumljivo glede na to, da je Pavla med vojno skrivala in podpirala vodilna vosovca Milana Apiha in Vita Kraigherja) osebno angažiran, da se Pavli priskrbi funkcijo v vodstvu načrtovanih novih filmskih podjetij. Če to drži – in Josip Jesih se pri tem sklicuje na osebne Mačkove izjave vrsto let kasneje – je precej jasno, zakaj se je razlastitev Pavle Jesih – v času, ko je revolucionarna oblast s sovražniki in »sovražniki« obračunavala bliskovito – potekala v takem tempu, kot je; zanjo je bil zainteresiran eden najmočnejših ljudi v državi. Pavla je predlog kategorično zavrnila, ker si je želela edino še naprej voditi svoje

Pavla nad prepadom, foto: Peter Uhan

podjetje v skladu z lastnimi merili, ne pa postati državni birokrat. Šele tej dokončni zavrnitvi je sledil prelom.

Brenk vloži 1. 6. proti Pavli zadnjo, tokrat najizčrpnjšo prijavo o domnevni medvojni kolaboraciji. Že pet dni kasneje tožilec na sodišče vloži ovadbo in le mesec dni kasneje, 13. 7., sledi sojenje: Pavla in Kham sta obsojena na zaplembo vsega premoženja. Bliskovit potek po šestih mesecih zavračevanja! Že septembra sodbo po pritožbah potrdi še vrhovno sodišče in Khamu (ne Pavli) naloži še osem mesecev zapor s prisilnim delom (ki ga zaradi amnestije sicer ne odsluži). V vmesnem času se DFP razdeli na dva dela, produkcijski Triglav film in distribucijski Viba film. Direktor Brenk – ki v svoji knjigi jasno izrazi nejevoljo – ne dobi nobene funkcije. Še več, že 4. 7., še pred začetkom sojenja Pavli in Khamu, proti svoji volji po višjem ukazu odide v zvezni Komite za kinematografijo, tako da sploh ne more biti priča posledicam svojih prijav. Še zgovorneje je,

da ga že januarja 1947 isti Komite odslovi. Povod za odslovitev so bili sicer domnevno spori glede politike ustanavljanje filmskih šol po Jugoslaviji, vendar je bilo več kot očitno, da Brenk v Sloveniji preprosto ni užival politične podpore, kakršno je pričakoval zaradi prizadevanj za slovenski film in nacionalizacijo. Ne le da je ob vrnitvi v Slovenijo ugotavljal, da so se njegove razrešitve »podržavljeni kinematografarji« privoščljivo veselili, sklenil je tudi, da so očitno »božji mlini mleli počasi, toda zanesljivo. Greh podržavljenja je greh, zoper sv. Duha.« Z zagrenjenostjo opisuje, kako mu slovenski oblastniki v letu 1947 »po brezposelnem mesecu, ko nihče pod milim bogom ni vedel, kaj bi z menoj počel,« našli službo proforskega pripravnika na gimnaziji, dokler mu ni bila konec leta vendarle dodeljena sinekura na Akademiji za igralsko umetnost v Ljubljani, daleč od izvršnih funkcij.

Revija *Kino!* je Francetu Brenku pred letom dni posvetila posebno številko, v kateri so

predstavili »neutrudnega in dobesedno vsestranskega slovenskega filmskega delavca: pionirja, aktivista, organizatorja, funkcionarja, zgodovinarja, literata, publicista, prevajalca, pedagoga in še marsikaj,« zaslužnega za to, da so filmi v slovenskih kinih podnaslovljeni in ne sinhronizirani. Ustanovili so celo posebno »priznanje Franceta Brenka za izjemne dosežke na področju filmske kulture«. Prav je, da si pod sijem tega malega, zlobnega slovenskega sonca zasluži svoj žarek tudi Pavla Jesih, ki je v svojem kinu organizirala lastno podnaslavljanje filmov že davno prej (tako kot pred njo Kham; drugi kini so bili odvisni od tujih, povečini srbskih podnaslovov). Pavla Jesih se je zamerila, ker je bila samosvoja; France Brenk se je zameril, ker je v zagnanosti za kolektiv vodil stvari na način, zaradi katerega je oblast »odnesla prenekatero rano«, in odtujil najboljše. Morda od tod apokrifna izjava Edvarda Kardelja, da »bo slovenski film vstal šele takrat, ko bo Brenk tri pedi pod rušo«. Ne enemu ne drugemu ni uspelo ustreči volji lokalnega vladarja.

Na Brenkovih pričevanjih, pričevanju Josipa Jesiha in sodnih spisih torej temelji interpretacija spopada v aktualni predstavi v SMG. V njem so se znašli idealistični borec za slovensko kinematografijo, ki je menil, da so v boju za višji cilj dovoljena najpodlejša sredstva; domoljubna in humanistična umetniška podjetnica, ki ni razumela, kako so se časi spremenili; in močnejši mehanizmi zgodovine, ki so z arbitrarnim izkoriščanjem in razkazovanjem svoje moči zmleli oba. Pavla Jesih svoje usode ni mogla preboleti. Ne le da so ji vzeli, kar si je s sposobnostjo in inteligenco priborila, še oblatili so jo, in sicer tudi ljudje, ki jih je sama ne le fizično, v steni, temveč tudi vsa vojna leta »držala na špagi«. Po zaplembi kinov je še nekaj časa brezupno tožila državo za odškodnino. Potem je delala kot oskrbnica planinskih koč (na Vršiču in Kredarici), čeprav ni želela imeti z oportunističnimi funkcionarji Planinske zveze več nikakršnega opravka. Ko se je pogrezala v obup, je bojda z bizarnimi prošnjami nagovarjala mlajšo generacijo planincev, ki pa je ni več osebno poznala in za čudaško stanko ni imela razumevanja. Nazadnje je v svoje skromno stanovanje na ljubljanskem Gornjem trgu spustila le še redko koga.

Pavla Jesih, vrhunska alpinistka in filmska poznavalka, svobodomiselná in svobodna soustvarjalka industrije sanj; ena prvih žensk, ki so v provincialni Ljubljani nosile hlače in v javnosti kadile cigarete; lastnica najbolj elitnega umetniškega kina v Ljubljani, v katerem je pred razgrajajočo dvorano, polno Ehrlichovih »stražarjev v viharju«, branila predvajanje sovjetskega filma; neustrašna podpornica preganjanih in obubožanih, je nazadnje končala življenje bolna in sama. Verjela je v človeka, ne v ljudstvo.

PREDSTAVA PAVLA NAD PREPADOM BO PONOVO NA SPOREDU SLOVENSKEGA MLADINSKEGA GLEDALIŠČA KONEC JANUARJA 2014; VEČ NA SPLETNI STRANI: WWW.MLADINSKO.COM.

EKRAN IN MLADINSKO GLEDALIŠČE PO-DELJUJETA ŠTIRI VSTOPNICE ZA PREDSTAVO. VEČ NA WWW.EKRAN.SI IN EKRAN FACEBOOK.

Pavla Jesih v času gonje proti njej, 1945, foto: iz zapuščine Pavle Jesih